

Justyna Zając

ROLE MIĘDZYNARODOWE PAŃSTWA ŚREDNIEGO - ASPEKTY TEORETYCZNE

Wprowadzenie

Rola nie jest jedynie domeną teatru. Role odgrywa również jednostka w społeczeństwie (role społeczne) i uczestnik stosunków międzynarodowych (role międzynarodowe). Tak, jak aktorzy teatralni, aktorzy społeczni i aktorzy międzynarodowi zajmują wyraźnie określone pozycje. Aktorzy teatralni działają zgodnie ze scenariuszem, aktorzy społeczni muszą postępować zgodnie z normami, a aktorzy międzynarodowi – zgodnie z prawem międzynarodowym; aktorzy teatralni muszą uwzględnić to, co robią na scenie inni aktorzy, a członkowie społeczeństwa i uczestnicy stosunków międzynarodowych muszą wzajemnie dostosowywać swoje reakcje.

Kategoria „roli międzynarodowej” pojawiła się w nauce o stosunkach międzynarodowych na przełomie lat 60. i 70. XX w. Początkowo była badana przez takich naukowców, jak Kalevi Holsti, Carl W. Backman, Naomi B. Wish, Christer Jönsson czy Ulf Westerlund¹. W latach 80. grupa ta rozszerzyła się o kolejnych badaczy: Stephena Walkera oraz jego zespół: Jamesa Rosenau’a, Margaret G. Hermann, Charlesa F. Hermanna, Sheldona W. Simona, Erica G. Singera, Valerie’a M. Hud-

¹ K. Holsti, *National Role Conception in the Study of Foreign Policy*, „International Studies Quarterly” 1970, Vol. 14, No. 3, s. 233–309; C.W. Backman, *Role Theory ad International Relations: A Commentary and Extension*, „International Studies Quarterly” 1970, Vol. 14, No. 3, s. 310–319; N. Bailin Wish, *Foreign Policy Makers and National Role Conceptions*, „International Studies Quarterly” 1980, No. 4, Vol. 24, s. 532–554; C. Jönsson, U. Westerlund, *Role Theory in Foreign Policy Analysis*, [w:] *Cognitive Dynamics and International Politics*, red. C. Jönsson, New York 1982.

sona. W Polsce problematykę tę podjął Ziemowit Jacek Pietraś². Wraz z upadkiem zimnowojennego podziału świata i tworzeniem się nowego porządku międzynarodowego w latach 90., w nauce o stosunkach międzynarodowych pojawiło się nowe pokolenie badaczy, w sposób dynamiczny rozwijających teorię ról międzynarodowych, m.in. Michael Barnett, Lisbeth Aggestam, Richard Adigbuo, Marijka Breuning, Sebastian Harnisch, Hanns Maulal, Cristiansa Cantir czy Julieta Kaarbo³.

Pierwsze badania na temat ról międzynarodowych opierały się na wynikach badań ról społecznych, rozwijanych głównie w socjologii. W późniejszym okresie zostały one rozszerzone i stały się jedną z głównych kategorii badawczych teorii konstruktywizmu.

„Rola międzynarodowa państwa” – pojęcie i istota

„Role międzynarodowe”, podobnie jak role społeczne, są kategorią niezwykle złożoną, dlatego w nauce o stosunkach międzynarodowych brak jest jednej, powszechnie przejętej definicji tego pojęcia. Można je definiować przez pryzmat różnych teorii stosunków międzynarodowych. Przyjmując za punkt wyjścia nurt neorealistyczny (realizm strukturalny) i modyfikując nieco jego założenia, „rola międzynarodowa państwa” będzie warunkowana przede wszystkim strukturą systemu międzynarodowego i rozkładem siły w systemie⁴. O pozycji państwa na arenie międzynarodowej oraz odgrywanych przez niego rolach zdecyduje ich relatywna siła, będąca wypadkową liczby ludności i wielkości terytorium, zasobów naturalnych, potęgi gospodarczej, siły militarnej, stabilności politycznej i kompetencji przywódców⁵. Podobne wnioski płyną z neomarksistowskiej teorii systemu światowego, zgodnie z którą role międzynarodowe państwa determinuje ich usytuowanie w strukturze systemu międzynarodowego, tzn. w zależności od tego,

² *Role Theory and Foreign Policy Analysis*, red. S.G. Walker, Durham 1987; Z.J. Pietraś, *Pojęcie i klasyfikacja ról międzynarodowych*, Lublin 1989; Z.J. Pietraś, *Międzynarodowa rola Chin*, Lublin 1990.

³ M. Barnett, *Institutions, Roles, and Disorder: the Case of the Arab States System*, „International Studies Quarterly” 1993, Vol. 37, s. 271–296; L. Aggestam, *Role Conceptions and the Politics of Identity in Foreign Policy*, „ARENA Working Papers” 1999, No. 8; C. Cantir, J. Kaarbo, *Contested Roles and Domestic Politics: Reflections on Role Theory in Foreign Policy Analysis and IR Theory*, „Foreign Policy Analysis” 2012, Vol. 8, s. 5–24; C.G. Thies, *Role Theory and Foreign Policy*, [w:] *The International Studies Encyclopedia*, red. R.A. Denemark, Vol. 10, West Sussex 2010, s. 6335–6356; *Role Theory in International Relations. Approaches and Analyses*, red. S. Harnisch, C. Frank, H.W. Maull, London–New York 2011. W nauce polskiej problematykę ról międzynarodowych podjęła w swoich badaniach także Małgorzata Bielecka: *Role międzynarodowe państw*, [w:] *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, red. R. Zięba, Toruń 2004, s. 177–192.

⁴ Por. J.N. Rosenau, *Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity*, Princeton–New Jersey 1990; *Role Theory and Foreign Policy Analysis...*, s. 271.

⁵ K.N. Waltz, *The Emerging Structure of International Politics*, „International Security” 1993, Vol. 18, No. 2, s. 50.

czy państwo znajduje się w tzw. centrum, półperyferiach czy peryferiach. W teorii liberalnej natomiast role międzynarodowe państwa będą wypadkową wielu różnorodnych czynników, a na ich rodzaj wpłyną liczne podmioty wewnątrzpaństwowe (jednostki, grupy społeczne, rząd). W nurcie behawioralnym natomiast role międzynarodowe państwa będą odzwierciedleniem cech i zachowań decydentów. W innych podejściach teoretycznych, takich jak postmodernizm czy teorii krytycznej, trudno mówić o obiektywnych rolach międzynarodowych poszczególnych aktorów, ponieważ zgodnie z założeniami tych nurtów nie istnieje obiektywna rzeczywistość, a wiedza jest wytworem perspektywy społecznej badacza⁶.

Również w literaturze przedmiotu pojęcie „rola międzynarodowa” jest różnorodnie postrzegane. Ziemowit Jacek Pietraś uznał, że jest spójny system wybranych przez państwo działań w stosunkach zewnętrznych, natomiast Małgorzata Bielecka potraktowała „rolę międzynarodową państwa” jako zorganizowany i celowy system oddziaływań jednego państwa na inne, będący funkcją subiektywnej oceny stosunków międzynarodowych, a także wpływu środowiska zewnętrznego⁷.

Założeniem w niniejszym artykule jest podejście kompleksowe, nie zamykające się w ramach jednej teorii stosunków międzynarodowych. Korzystając z twierdzenia Richarda C. Syndera założono, że teoria ról międzynarodowych umożliwia badania „w poprzek” różnych poziomów analizy⁸: role międzynarodowe państwa to system jego oddziaływań na innych uczestników stosunków międzynarodowych, determinowanych czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi.

Zazwyczaj oddziaływania są świadome i celowe. Nie można jednak wykluczyć, że państwo pełni role nieświadomie lub w sposób nie do końca zdefiniowany. Role międzynarodowe nie są statyczne; zmieniają się pod wpływem procesów zachodzących wewnątrz podmiotu, jak również w środowisku zewnętrznym (międzynarodowym).

Determinanty ról międzynarodowych państwa

Na kształt ról międzynarodowych danego podmiotu składa się kompleks czynników wewnętrznych i międzynarodowych, ujmowanych jako determinanty ról międzynarodowych, określanych także jako czynniki warunkujące czy uwarunkowania.

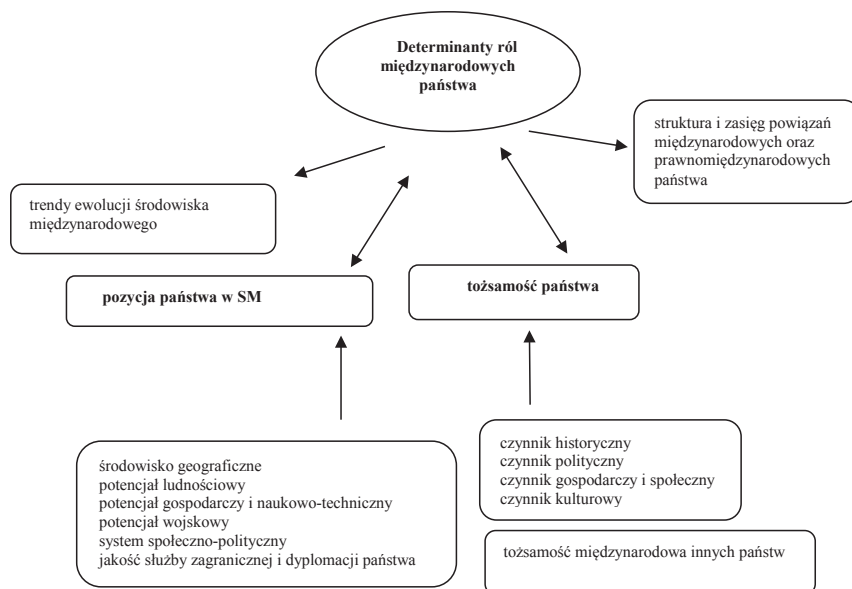
⁶ T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*, Wrocław 2000, s. 190–192; Z. J. Pietraś, *Role międzynarodowe...*, s. 4. Opracowania na temat różnych teorii stosunków międzynarodowych zob. np. J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007; R. Jackson, G. Sørensen, *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, Kraków 2006; S. Burchill, R. Devetak, A. Linklater, M. Paterson, C. Reus-Smit, J. True, *Teorie stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2006.

⁷ Szerzej zob. J. Zając, *Role międzynarodowe Unii Europejskiej w regionie Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu*, Warszawa 2010, s. 25 i nast.

⁸ R.C. Snyder, *Foreword*, [w:] *Role Theory and Foreign Policy Analysis...*, s. XII–XII.

Ogrywane przez państwo role międzynarodowe są w dużej mierze tożsame z determinantami jego polityki zagranicznej. W literaturze istnieje wiele typologii i klasyfikacji czynników warunkujących politykę zagraniczną państwa. Za najbardziej użyteczną dla niniejszej analizy jest typologia zaproponowana przez dwóch polskich badaczy – Józefa Kukulkę i Ryszarda Ziębę⁹.

Determinanty ról międzynarodowych państw

Źródło: opracowanie własne.

W analizie uwarunkowań ról międzynarodowych państwa największe znaczenie mają dwa czynniki: pozycja państwa w stosunkach międzynarodowych oraz jego międzynarodowa tożsamość.

Pozycja międzynarodowa państw pojmowana jest jako miejsce, które zajmuje państwo w systemie stosunków międzynarodowych pod względem siły (potencjału), będącego wypadkową czynników wewnętrznych – szeroko rozumianego środowiska geograficznego, potencjału ludnościowego, potencjału gospodarczego i naukowo-technicznego oraz potencjału militarnego. Międzynarodowa rola państwa jest dynamicznym wyrazem jego pozycji, z zastrzeżeniem, że państwo czynnie tę pozycję wykorzystuje. Pozycja państwa wpływa na koncepcję jego roli międzynarodowej oraz możliwość jej implementacji. Od pozycji państwa zależy

⁹ J. Kukulka, R. Zięba, *Ewolucja międzynarodowej roli Polski odrodzonej*, „Studia Nauk Politycznych” 1981, nr 4, s. 80–81; R. Zięba, *Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa*, [w:] *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, red. R. Zięba, Toruń 2005.

również to, jakie role będą mu narzucane z zewnątrz. Od potencjału i pozycji państwa zależy także intensywność odgrywanych przez nie ról, czyli częstotliwość ich występowania.

Dla pozycji międzynarodowej państwa i w konsekwencji dla jego ról międzynarodowych, duże znaczenie ma również jego postrzeganie przez innych aktorów międzynarodowych. Postrzeganie to ma ścisły związek z tożsamością międzynarodową państwa, na którą składa się „tożsamość wewnętrzna”, stanowiącą o spójności części składowych państwa oraz „tożsamość zewnętrzna”, która oznacza odrębność państwa na tle innych. Tożsamość międzynarodowa państwa jest wynikiem sprzężenia zwrotnego między danym państwem a innymi uczestnikami stosunków międzynarodowych; jest przejawem samoświadomości państwa w związku z jego położeniem w środowisku międzynarodowym¹⁰. Elementami, które warunkują tożsamość międzynarodową państwa są przede wszystkim czynniki historyczne i kulturowe, przestrzenne, geograficzne, ekonomiczne, wojskowe, ideologiczne, psychologiczne¹¹. Jak zauważył Przemysław Grudziński

[...] to nie obiektywne kryteria, jak wielkość terytorium, ludność czy dochód narodowy są zmiennymi przesadzającymi klasyfikację państwo jako małego, średniego czy wielkiego [...] każde państwo, niezależnie od wielkości, jest pewnym projektem aksjologicznym. Aksjologia a nie ontologia, ich elastyczność i ruchliwość w stosunku do innych większych państw w systemie dostarcza podstawowego narzędzie klasyfikacji państw¹².

Z pewnością oba rodzaje czynników – materialne i aksjologiczne, mają wpływ na pozycję międzynarodową państwa.

Tożsamość państwa i jego pozycja są więc ze sobą ściśle związane. W związku ze ścisłą współzależnością między świadomością państwa a postrzeganiem go przez inne podmioty międzynarodowe istotnym elementem utrzymywania lub zmiany tożsamości międzynarodowej państwa, jest budowanie przez nie własnego wizerunku¹³.

Tożsamość państwa kształtują czynniki wewnętrzne i zewnętrzne, a tożsamości wpływają na wybór ról, które państwo chce pełnić. Ich określenie znajduje odzwierciedlenie w koncepcji polityki zagranicznej państwa, rozumianej jako przemyśłany, wyobrażony stan rzeczy i spraw, który powinien stać się realny. Mają one charakter ról deklarowanych. W konsekwencji tożsamość państwa implikuje również rodzaje ról odgrywanych i wpływa na ich specyfikę, tj. ich szczególność i odmienność od ról odgrywanych przez inne państwa.

¹⁰ S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006, s. 25–27.

¹¹ J. Kukulka, *Pojmowanie i istota tożsamości narodowej pod koniec XX wieku*, [w:] *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych*, red. S. Bieleń, W. Góralski, Warszawa 1999, s. 11–15.

¹² P. Grudziński, *Państwo inteligentne. Polska w poszukiwaniu międzynarodowej roli*, Toruń 2008, s. 36–38.

¹³ J. Kukulka, *Postrzeganie międzynarodowe*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 1992, t. 16, s. 91–103.

Typologie ról międzynarodowych

Role międzynarodowe zostały w literaturze przedmiotu poddane różnym klasyfikacjom i typologiom. Jak zauważył Z. J. Pietraś, można wyróżnić dwa główne podejścia: empiryczne, opierające wyniki na metodzie indukcyjnej, oraz teoretyczne, posługujące się metodą dedukcyjną¹⁴.

W podejściu empirycznym badacze posługiwali się głównie ilościową metodą badań. Kalevi Holsti przeanalizował oficjalne wypowiedzi przywódców 71 państw z lat 1965–1967, a następnie wyodrębnił 972 rodzaje koncepcji ról międzynarodowych. Na tej podstawie dokonał podziału teoretycznego wyszczególniając 17 głównych typów ról międzynarodowych. Wyróżniał również role deklarowane (*role conception*), oczekiwane (*role prescriptions*) i odgrywane (*role performance*) zaznaczając, że role deklarowane mają większy wpływ na ostateczny kształt działań państwa aniżeli role oczekiwane¹⁵. Kierunek badań zapoczątkowany przez K. Holstiego kontynuował zespół badaczy pod kierunkiem Margarety i Charlesa Hermanów. Na podstawie przeprowadzonej przez nich analizy wyodrębniono sześć orientacji ról w polityce zagranicznej państwa: ekspansjonistyczną, aktywnej niezależności, nastawionej na wpływ, mediacyjnej/integracyjnej, oportunistycznej, rozwojowej. Opierając się na tej typologii wyodrębniono dziesięć typów ról międzynarodowych: bojownika, koncyliatora, obrońcy wiary, dawcy, opiekuna, zwoliciela, mediatora, oponenta, policjanta i promotora¹⁶.

Inną metodę badań zastosował Stephen Walker. Wyszedł od teoretycznej klasyfikacji ról, którą następnie zastosował do reinterpretacji dokonanych wcześniej badań empirycznych. W wyniku przeprowadzonej analizy wyodrębnił sześć ról międzynarodowych: konsumenta, producenta, wojownika, koncyliatora, prowokatora, hegemonia. S. Walker przedstawił również koncepcję łączenia różnych klasyfikacji ról międzynarodowych państwa i przedstawienia zależności między nimi w formie drzewa ról międzynarodowych. Uwzględnił typy procesów politycznych (wymiana i konflikt), typy sytuacji (współpraca, pomoc, konfrontacja, interwencja), podstawowe role międzynarodowe i koncepcje ról¹⁷.

Z kolei Lisbeth Aggestam, opierając się na pracach K. Holstiego, wyróżniła trzy rodzaje ról: oczekiwane, przez innych aktorów i grupy (*role expectation*), deklarowane (*role conception*) oraz odgrywane, oznaczające decyzje i działania podejmowane w polityce zagranicznej (*role performance*)¹⁸.

¹⁴ Z. J. Pietraś, *Role międzynarodowe...*, s. 21.

¹⁵ K. Holsti, *op. cit.*, s. 239.

¹⁶ M. Herman, *Foreign Policy Role Orientations and the Quality of Foreign Policy Decisions*, [w:] *Role Theory and Foreign Policy Analysis...*, s. 123–140.

¹⁷ S. Walker, *Role Theory and the International System: A Poscripts to Walz's Theory of International Politics?*, [w:] *Role Theory and Foreign Policy Analysis...*, s. 287–293; idem, *Role Theory and Foreign Policy Analysis: An Evaluation*, [w:] *ibidem*, s. 258; Z.J. Pietraś, *Role międzynarodowe...*, s. 22–23; M. Bielecka, *op. cit.*, 188–189.

¹⁸ L. Aggestam, *op. cit.*, s. 9.

Najbardziej całościową klasyfikację zaproponował Z. J. Pietraś¹⁹. Dokonując pewnych modyfikacji jego klasyfikacji, można wyodrębnić następujące kryteria ról międzynarodowych:

- kryterium podmiotowe – nazywane przez Z. J. Pietrasia kryterium twórcy lub autora roli. Opierając się na tym kryterium można wyróżnić role narzucane i oczekiwane przez innych aktorów stosunków międzynarodowych oraz role wybierane przez samego aktora;
- kryterium przedmiotowe – role polityczne, ekonomiczne, kulturowe, militarne, ideologiczne i inne;
- kryterium przestrzenne – zwane inaczej kryterium terytorialnego zasięgu roli, pozwala na wyodrębnienie ról lokalnych, subregionalnych, regionalnych, ponadregionalnych i globalnych;
- kryterium czasu – odnoszące się do perspektywy czasowej, w której dana rola ma być pełniona (chodzi o role deklarowane) oraz czas, w jakim dana rola jest faktycznie odgrywana (role rzeczywiste). Można tu wyróżnić role w perspektywie krótkoterminowej, średnioterminowej i długoterminowej;
- kryterium stosunku do rzeczywistości międzynarodowej – role: rewolucyjne, innowacyjne, konserwatywne i reakcyjne. Rozwijając tę klasyfikację można wyróżnić role kooperacyjne i wrogie, nasycone i nienasycone, aktywne i bierne, intensywne i nieintensywne;
- kryterium hierarchiczności – pozwala na wyodrębnienie ról ogólnych, zawierających ogólną wizję celów i środków wykorzystywanych przez państwo i częściowych, będących konkretyzacją ról ogólnych. W przypadku państw zazwyczaj ma się do czynienia z jedną, ogólną koncepcją roli oraz z szeregiem ról częściowych;
- kryterium efektywności roli – tym przypadku role dzielą się na deklarowane i realizowane (rzeczywiste). Role deklarowane nie zawsze pokrywają się z rolami realizowanymi. Role rzeczywiste są w istocie wypadkową ról deklarowanych, narzucanych i wybieranych. Oznacza to, że role rzeczywiste są pewnego rodzaju syntezą kilku innych ról międzynarodowych danej jednostki politycznej.

Państwa, co oczywiste, odgrywają tylko niewielką część ról z całego wachlarza możliwości. Jest to warunkowane wieloma czynnikami, m.in. tym, jakie cele państwo chce osiągnąć, jakimi środkami dysponuje, jakie ma możliwości oddziaływania, czyli jaka jest jego rola międzynarodowa. Jednocześnie odgrywanie wielu zróżnicowanych ról może prowadzić do konfliktu między nimi. Wprawdzie aktorzy starają się podejmować role wzajemnie spójne, jednak odgrywanie wielu ról jednocześnie przez jeden podmiot prowadzi niekiedy do konfliktowych oczekiwań i zachowań.

W przypadku ról międzynarodowych dochodzi do konfliktu pomiędzy różnymi rodzajami ról występujących w obrębie jednego kryterium oraz do konflik-

¹⁹ Z. J. Pietraś, *Role międzynarodowe...*, s. 25–26.

tu między rolami wyodrębnianymi według różnych kryteriów. Do konfliktu może dochodzić między rolami lokalnymi, subregionalnymi, regionalnymi, ponadregionalnymi i globalnymi (kryterium przestrzenne); rolami w perspektywie krótko-, średnio- lub długoterminowej (kryterium czasowe). Dość częstym zjawiskiem jest konflikt ról w ramach kryterium podmiotowego (kryterium twórcy lub autora roli), gdzie dochodzi do rozbieżności między rolami narzucanymi i/lub oczekiwanymi przez środowisko międzynarodowe a rolami wybieranymi przez aktora. Role wybierane przez aktora nie zawsze spotykają się ze zrozumieniem ze strony środowiska, w którym on funkcjonuje, bądź role oczekiwane przez środowisko nie znajdują aprobaty aktora, w stosunku do którego są formułowane. W przypadku konfliktu między rolami narzucanymi i wybieranymi aktor może:

- starać się zmienić wymagania środowiska międzynarodowego i w konsekwencji treści roli narzucanej,
- adoptować się do nacisku i przyjąć rolę narzucaną przez społeczność międzynarodową.

Jeśli jednak aktorowi nie uda się zmienić oczekiwań środowiska, w którym funkcjonuje, ani sam nie jest w stanie dostosować się do wysyłanych pod jego adresem oczekiwań, może znaleźć się w izolacji międzynarodowej – pełnej lub częściowej.

Często dochodzi również do konfliktu ról w ramach kryterium efektywności. Nie jest rzadkością, że role deklarowane nie są realizowane. Przyczyny rozbieżności między rolami deklarowanymi a rolami rzeczywistymi są zróżnicowane, co zostanie poddane analizie w dalszej części pracy.

Do konfliktu dochodzi również pomiędzy różnymi rodzajami ról międzynarodowych wyodrębnionych według różnych kryteriów. Może np. wystąpić konflikt między rolami przedmiotowymi (politycznymi, gospodarczymi, wojskowymi bądź kulturowymi) na różnych poziomach zasięgu przestrzennego (lokalnych, subregionalnych, ponadregionalnych, globalnych), bądź rozbieżność w rolach oczekiwanych wobec aktora – inne oczekiwania mogą być formułowane przez najbliższe otoczenie, a inne na poziomie globalnym. Podobne rozbieżności można zaobserwować w przypadku różnego rodzaju ról zgodnie z kryterium stosunku do rzeczywistości międzynarodowej i kryterium przestrzennego.

Oprócz wyżej przytoczonych przykładów niewykluczone są również inne konfiguracje konfliktów ról międzynarodowych²⁰. Na przykład Michael Barnett zwrócił uwagę, że do konfliktów ról międzynarodowych państwa może doprowadzić jego przynależność do różnych instytucji międzynarodowych²¹.

²⁰ Zob. np. A. Magid, *Review: Role Theory, Political Science, and African Studies*, „World Politics” 1980, Vol. 32, No. 2, s. 311–330.

²¹ M. Barnett, *op. cit.*, s. 292–293.

Efektywność czy skuteczność ról międzynarodowych?

Role międzynarodowe uczestników stosunków międzynarodowych są oceniane pod względem ich efektywności, rozumianej jako skuteczność realizacji wytyczonego celu, czyli realnie osiągnany poziom urzeczywistnienia zamierzeń. Przez wielu autorów terminy „efektywność” i „skuteczność” nie są utożsamiane. Rozróżnia się dwa terminy: *effectiveness*, rozumiane jako realizacja celów oraz *efficiency*, pojmowane jako realizacja celów przy uwzględnieniu kosztów²².

W przypadku efektywności ról międzynarodowych ma się tu do czynienia ze zjawiskiem o dużym stopniu złożoności. Ocena efektywności roli danego aktora, rozumianej jako skuteczność realizacji wytyczonego celu przy uwzględnieniu kosztów, jest zadaniem niezwykle trudnym. Po pierwsze, koszty są trudno mierzalne. Nie jest uzasadnione ograniczanie ich jedynie do ponoszonych nakładów finansowych. W przypadku aktorów międzynarodowych istotne są również koszty niematerialne, a te są niezwykle trudne do zmierzenia. Po drugie, w świecie istniejących powiązań i współzależności ten sam cel może być realizowany przez wiele podmiotów. Trudno więc dokładnie twierdzić, na ile urzeczywistnianie wytyczonych zamierzeń jest efektem działań podejmowanych przez jednego aktora międzynarodowego, a na ile jest to wypadkowa wielu różnorodnych czynników. K. Holsti uważał, że role deklarowane nie zawsze pokrywają się z rzeczywistymi, ponieważ koncepcje roli szybko się zmieniają lub są sprzeczne, niejasne, nieskonkretyzowane; państwo działa w dynamicznie zmieniającym się środowisku zewnętrznym i/lub niejednorodnym środowisku wewnętrznym, w którym np. są wyraźnie podzielone opinie w społeczeństwie; decydenci państwowi mogą pozwolić sobie na radykalną zmianę polityki bez obawy o negatywne polityczne wewnętrzpaństwowe konsekwencje.

W niniejszym artykule przyjęto, że do głównych czynników determinujących efektywność ról należą trzy czynniki: 1) racjonalność koncepcji roli/ról, umiejętność i konsekwencja w jej/ich realizowaniu, czyli stopień jej realizacji, 3) poziom aprobaty roli/ról przez innych aktorów stosunków międzynarodowych, a zwłaszcza przez jej/ich adresatów²³.

Efektywność jest funkcjonalnym aspektem racjonalności, co oznacza, że racjonalność jest pierwotną kategorią w stosunku do efektywności²⁴. Racjonalna koncepcja roli powinna uwzględniać zarówno własne możliwości aktora, jak i okoliczności, w których działa. Racjonalna ocena własnych możliwości powinna opierać się na właściwej ocenie własnej pozycji, czyli realnego oszacowania posiadanego potencjału, a także zdolności jego wykorzystania. Ważny jest również odpowiedni

²² O. Elgström, M. Smith, *Introduction*, [w:] *The European Union's Roles in International Politics. Concepts and Analysis*, red. O. Elgström, M. Smith, London 2006, s. 7.

²³ J. Zając, *op. cit.*, s. 39 i nast.

²⁴ E. Sadowski, *Zagadnienie racjonalności i efektywności polityki zagranicznej państwa*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 1995, t. 17, s. 103.

dobór środków i metod, który zależy nie tylko od szeroko pojętego potencjału państwa, lecz także od poziomu racjonalności w jego procesie decyzyjnym. Zgodnie z założeniami teorii racjonalnego wyboru²⁵, jednostki cechuje wystarczająca racjonalność, by wybrać najlepszy sposób działania, niezależnie od tego, z jak bardzo złożoną sytuacją mają do czynienia. Racjonalność wyboru polega na rozważeniu korzyści i strat niesionych przez określone działanie, przy czym układem odniesienia są preferencje aktora podejmującego decyzję; racjonalne działanie ocenia się za pomocą kryterium maksymalizacji korzyści i minimalizacji strat. Efektywny proces decyzyjny to taki, który pozwala na wyselekcjonowanie najbardziej skutecznych środków pozwalających na osiągnięcie pozytywnie wartościowanych celów. Zwolennicy teorii racjonalnego wyboru zakładają, że decyzje podejmowane są w warunkach pełnej informacji. Racjonalne działanie decydenta opiera się na realnej ocenie sytuacji, a nie na założeniach. W przypadku stosunków międzynarodowych oznacza to konieczność posiadania wiedzy o uwarunkowaniach wewnętrznych podmiotu międzynarodowego i uwarunkowaniach międzynarodowych, głównie o celach, działaniach i możliwościach oddziaływania innych aktorów międzynarodowych oraz istoty systemu międzynarodowego²⁶. Kompetencje i przygotowanie merytoryczne osób odpowiedzialnych za podejmowanie ostatecznych decyzji są więc niezwykle ważne. Zdarza się, że decydenci ulegając żądaniom grup nacisku (lobby), podejmują decyzje niewłaściwe dla skutecznej realizacji zadeklarowanych ról.

Ważną rolę w poziomie racjonalności procesu decyzyjnego odgrywają relacje pomiędzy poszczególnymi organami władzy w państwie. Brak harmonizacji i kompatybilności działań, a niekiedy rywalizacja pomiędzy różnymi instytucjami państwowymi mogą wpłynąć negatywnie na realizację określonego celu. Ponadto można mieć do czynienia z tzw. ograniczoną racjonalnością. Oznacza ona, że w obliczu ograniczonych: dostępu do informacji, czasu i zdolności poznawczych do przetwarzania informacji, racjonalność podejmowanej decyzji może ulec zakłóceniom²⁷. Ważnym elementem jest postrzeganie środowiska międzynarodowego przez decydentów. W przypadku zaburzonej oceny zjawisk i tendencji zachodzą-

²⁵ Zob. np.: A. Downs, *An Economic Theory of Democracy*, New York 1957; T.C. Schelling, *The Strategy of Conflict*, Cambridge Ma 1960; *Public Choice II*, red. D.C. Mueller, Cambridge 1989; *Perspectives on Positive Political Economy*, red. J. Alt, K. Shepsle, Cambridge 1990; *Models of Strategic Choice in Politics*, red. P. C. Ordeshook, Ann Arbor 1989.

²⁶ Szerzej zob. np.: R.W. Cottam, *Foreign Policy Motivation: a General Theory and Case Study*, Pittsburgh 1972; S.M. Walt, *Rigor or Rigor Mortis?: Rational Choice and Security Studies*, „International Security” 1999, Vol. 23, No. 4, s. 5–48.

²⁷ H.A. Simon, *Models of Bounded Rationality*, Cambridge 1982; idem, *Rationality in Psychology and Economics*, „Journal of Business” 1986, Vol. 59, No. 4, s. 209–224; E. Ostrom, *A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action: Presidential Address, American Political Science Association*, „The American Political Science Review” 1998, Vol. 92, No. 1, s. 1–22; T.M. Moe, *On the Scientific Status of Rational Models*, „American Journal of Political Science” 1979, Vol. 23, No. 1, s. 215–243; M. Hollis, S. Smith, *Roles and Reasons in Foreign Policy Decision Making*, „British Journal of Political Science” 1986, Vol. 16, No. 3, s. 269–286.

cych na arenie międzynarodowej lub mispercepcji, przyjęcie i odgrywanie pewnych ról może okazać się niewłaściwe, a w konsekwencji ich efektywność niewielka.

Dla efektywności roli międzynarodowej istotne znaczenie ma również stopień aprobaty roli aktora przez społeczność międzynarodową, a zwłaszcza przez jej adresatów, a więc poziom zbieżności między rolą wybieraną a oczekiwaną/narzucaną. Czynnikiem wpływającym na efektywność ról międzynarodowych są również zmiany zachodzące w systemie międzynarodowym. Pogłębiająca się internacjonalizacja prowadząca do procesów globalizacji i w konsekwencji do rosnących współzależności, wymusza na podmiotach międzynarodowych większą otwartość na czynniki zewnętrzne i uwzględnianie ich w procesie przyjmowania i odgrywania konkretnych ról międzynarodowych. Rosnąca sieć współpracy i współzależności w stosunkach międzynarodowych powoduje, że aprobata społeczności międzynarodowej dla deklarowanej i odgrywanej przez państwo roli ma niezwykle ważne znaczenie dla jej efektywności. W przypadku jej braku poziom efektywności takiej roli będzie niewielki. Wyjątek mogą stanowić role odgrywane przez mocarstwa, dla których poziom akceptacji międzynarodowej ma niewielki wpływ na podejmowane działania i ich realizację. Zwykle jednak państwa i inni aktorzy międzynarodowi modyfikują swoje role pod wpływem dynamiki zmian zachodzących w środowisku międzynarodowym.

Efektywność ról międzynarodowych mierzy się dopiero po upływie pewnego czasu, w którym rola została zadeklarowana lub rozpoczął się proces jej realizacji. Stąd efekt ról krótkoterminowych realizacji będzie bardziej widoczny niż w przypadku ról średnio- i długoterminowych. Nie bez znaczenia jest również współzależność efektywności poszczególnych ról. Efektywność jednego rodzaju ról ma wpływ na efektywność pozostałych, gdyż pociąga za sobą przeświadczenie, że dany aktor odgrywający określoną rolę ma możliwości efektywnego działania. Wzmocni to jego pozycję międzynarodową, a w konsekwencji ułatwi, w mniejszym lub większym stopniu, realizację innych jego ról.

Role międzynarodowe państwa średniego – przykład Polski

Polska pod względem wielkości terytorialnej i zasobów materialnych jest państwem średniej wielkości. Państwa tego typu mają ograniczone możliwości kształtowania swoich ról międzynarodowych.

Po pierwsze, ze względu na ograniczony potencjał nie posiadają wystarczająco dużo skutecznych środków oddziaływania, a po drugie ich nieznaczna pozycja międzynarodowa nie predestynuje ich ani do ról globalnych, ani uniwersalnych. Państwo średniej wielkości jest ważne dla krajów z nimi sąsiadujących, blisko geograficznie położonych oraz wybiórczo tych, które posiadają rozwiniętą z nim współpracę w danej dziedzinie. Pozostali uczestnicy stosunków międzynarodowych odnoszą się do takiego państwa neutralnie, utrzymując z nim wprawdzie

formalne kontakty, w praktyce nie wpływające jednak na rozwój sieci wzajemnych oddziaływań.

Polska jest właśnie tego typu państwem. Na kształt jej ról międzynarodowych bez wątpienia wpływają jej pozycja międzynarodowa, a także międzynarodowa tożsamość. Interesującej klasyfikacji ról międzynarodowych Polski dokonał, w oparciu o kryterium podmiotowe (kryterium autora roli) Ryszard Zięba. Wśród ról oczekiwanych od Polski przez środowisko międzynarodowe wymienił role: a) państwa pomyślanej transformacji demokratycznej, b) stabilizatora sytuacji w regionie, c) „przedpokoju salonu europejskiego”, d) aktywnego uczestnika integracji europejskiej, e) pomocnika USA. Role deklarowane przez Polskę to: a) inicjator i lider przemian demokratycznych, b) przywódca regionalny, c) eksporter demokracji na Wschód; d) wierny sojusznik USA, e) silnego państwa europejskie. Natomiast ostatnia grupa – role odgrywane przez Polskę – według R. Zięby – to role: a) wzorca pomyślanej transformacji ustrojowej, b) „osłabiacza” imperialnych ambicji Rosji; c) wasala i klienta USA; d) hamulcowego integracji europejskiej; e) pragmatycznego uczestnika integracji europejskiej²⁸.

Zaproponowana powyżej klasyfikacja ról międzynarodowych Polski odzwierciedla istotę jej oddziaływań międzynarodowych. Ze względu na ograniczone możliwości wynikające z racji bycia państwem „średniej wielkości”, Polska zasadnie deklaruje i odgrywa głównie role subregionalne i regionalne. Rzecz jednak w tym, że między rolami oczekiwanymi wobec Polski przez społeczność międzynarodową, rolami deklarowanymi przez Polskę i przez nią odgrywanymi, dochodzi do konfliktu. Było to szczególnie widoczne w przypadku ról Polski w Unii Europejskiej. Deklaracje Polski o chęci odgrywania silnej roli w Europie, w tym w Unii Europejskiej, przyczyniały się do faktycznego odgrywania roli hamulca integracji europejskiej, co w dłuższej perspektywie czasowej nie służyło interesom Polski. Postawa Polski była sprzeczna także z oczekiwaniami innych państw członkowskich UE, zwłaszcza z tzw. starej Europy. Podejmując decyzję o rozszerzeniu Unii Europejskiej o kolejne kraje, spodziewały się one bowiem aktywnej postawy prointegracyjnej nowo przyjętych członków, co znalazło wyraz nie tylko w retoryce przywódców państw, ale również w kryteriach kopenhaskich przyjętych przez Radę Europejską w 1993 r.

Wiele pozostawiała do życzenia również efektywność ról międzynarodowych Polski. Zamierzenia polskich władz dotyczące odgrywania roli przywódcy regionalnego czy eksportera demokracji na Wschód nie zostały zrealizowane, głównie ze względu na niechęć państw, wobec których plany te były skierowane. Pozostałe państwa regionu nie akceptowały Polski w roli przywódcy, a kraje poradzieckie, wobec których głównie były skierowane działania demokratyzacyjne, wykazywały w tym względzie zmienne zainteresowanie.

²⁸ R. Zięba, *Poszukiwanie międzynarodowej roli dla Polski – konceptualizacja roli państw „średniego rangi”*, [w:] *Polityka zagraniczna Polski po wstąpieniu do NATO i Unii Europejskiej. Problemy tożsamości i adaptacji*, red. S. Bieleń, Warszawa 2011, s. 52–70.

W tym kontekście nasuwa się więc słuszne pytanie o przyszłość ról międzynarodowych Polski. Jakie role powinna Polska deklarować tak, aby były zgodne z jej pozycją międzynarodową i międzynarodową tożsamością²⁹, a jednocześnie kompatybilne z rolami oczekiwanymi przez inne podmioty stosunków międzynarodowych? W poszukiwaniu odpowiedzi na to pytanie ważne jest, aby pamiętać, że Polska jako państwo średniej wielkości ma ograniczone możliwości kształtowania swoich ról międzynarodowych.

International roles of medium-sized state – theoretical aspects

Each state plays international roles, that are determined by the internal and international factors. Amongst them two are crucial: the state's international position and its international identity. The international role of a state is a dynamic expression of its position, provided the state uses that position actively. A state's potential is very important and is a function of internal factors: its geographical environment in the wide sense; its population potential; its economic, scientific, and technical potential; and its military potential. Political, historical and cultural factors, however, are also significant. The perception of a state by other actors on the international stage is also a very important factor in that state's international position and, in consequence, for its international roles. It is closely related to the state's international identity, i.e., the state's self-perception on the basis of its sense of distinctness in relation to others and the traits ascribed to it by other states. The 'international identity' of a state is made up of its 'internal identity', which determines the cohesiveness of its component parts, and its 'external identity', which constitutes its distinctiveness in relation to other states.

International roles of state are subject to various classifications and typologies. The most comprehensive classification based on the following criteria: the subjective criterion, the objective criterion, the spatial criterion, the time criterion the attitude toward international reality criterion the hierarchic criterion the efficiency of role criterion.

The effectiveness of international roles is a phenomenon of considerable complexity. It is an unusually difficult task to appraise the effectiveness of a given actor's role when it is understood as the cost-efficient realization of a goal. First, costs are hard to measure. Second, in today's interconnected and co-dependent world, a goal could be realized by many entities. I consider that there are three main factors determining the efficiency of roles: 1) the reasonableness of the role's conception, 2) the ability and consistency involved in performing the role, that is, the degree of its realization, and 3) the level of support for a role by the other actors in international relations, and particularly among those affected by it the development of their international roles.

The thesis of the article is to say that Poland is a medium size state and is limited in These limitations should be taken into account by decision-makers in the formulation of the tasks and goals of Polish foreign policy.

Key words: international roles theory, state's international identity, state's international position, medium-sized state

²⁹ Na temat tożsamości międzynarodowej Polski zob.: K. Łastawski, *Bariery polskiej tożsamości narodowej w procesie integracji*, [w:] *Polityka zagraniczna Polski po wstąpieniu do NATO i Unii Europejskiej...*, s. 39–51; K.A. Wojtaszczyk, *W poszukiwaniu polskiej tożsamości w Unii Europejskiej*, [w:] *ibidem*, s. 34–38.